

BARBARA KOVAČEVIĆ

Imamo li putra na glavi

(germanizmi u hrvatskim frazemima)

Zbog dugoga razdoblja zajedničke povijesti te intenzivnih jezičnih dodira sa sjeverozapadnim kajkavskim i slavonskim štokavskim govorima u hrvatskome je jeziku, posebice u organskim govorima, prisutan znatan broj germanizama. Germanizmi se definiraju kao leksičke jedinice preuzete iz njemačkoga jezika. Pritom germanizme ne možemo promatrati kao homogenu skupinu jer je riječ o leksičkim jedinicama preuzetima u različitim povijesnim razdobljima njemačkoga jezika: iz starovisokonjemačkoga (npr. *coprati* < stvnjem. bavaustr. *zoparon*), iz srednjovisokonjemačkoga (npr. *figa* < srvnjem. *vige* < stvnjem. *figa* < provan. *figa* < lat. *figus*), iz novovisokonjemačkoga standarda, ali i iz organskih govora, u prvome redu bavarskoaustrijskih govora (npr. *krumpir* < bavaustr. *Grundbirn*, *Grundpirn*). Tijekom preuzimanja u hrvatski jezik germanizmi su, kao i sve ostale leksičke posuđenice, prošli adaptaciju na fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj, semantičkoj i stilskoj razini, a o njihovoj potpunoj uklopljenosti u hrvatski jezični sustav svjedoči njihovo sudjelovanje u rječotvornim procesima (npr. srvnjem. *zēdele*, *zēdel*, *zētēl* > hrv. *cedulja* > *ceduljica*, srvnjem. *ziegel* > *cigla* > *ciglana*, stvnjem. bavaustr. **zoparōn* > *coprati* > *coprnjica*, nvnjem. *Korb* > *korpa* > *korpica*).

Stoga nas ne čudi činjenica da su mnogi germanizmi prisutni kao sastavnice u domaćim frazemima. Pritom je važno istaknuti da u okviru frazeološkoga posuđivanja postoje dvije osnovne mogućnosti: preuzimani su gotovi frazemi (u kojima su sve sastavnice germanizmi ili je samo jedna sastavnica germanizam) ili su posuđene leksičke jedinice (germanizmi) postale sastavnice u frazeološkoj tvorbi novih frazema. S obzirom na postojanje modela u njemačkome jeziku frazeme možemo podijeliti na:

1. frazemske poluprevedenice – frazemi su utemeljeni na njemačkome modelu, tj. njemačkome frazemu pri čijemu je prevođenju zadržana jedna njemačka sastavnica te su uklopivi u rečeničnu strukturu (npr. *biti dobra partija* – *eine gute Partie sein* ‘biti osoba poželjna za brak zbog dobrog imovnog stanja’; *držati štangu komu* – *jmdm die Stange halten* ‘podupirati koga, davati podršku komu’; *gurnuti/gurati što pod tepih* – *etwas unter den Teppich kehren* ‘skriti/skrivati od javnosti što, ne željeti se suočiti s problemima, ne željeti da se što otkrije (dozna)’; *ostati (biti) paf* – *baff sein* ‘biti bez riječi, biti zatečen (iznenađen)’)

2. frazemske prevedenice – frazemi su prevedeni s njemačkoga jezika, oni su čiste prevedenice, imaju model u njemačkome jeziku, ali na leksičkoj razini nemaju više ni jedan posuđeni element (npr. *doći (pasti, spasti) na prosjački štap* – *an den Bettelstab kommen* ‘osiromašiti, postati siromašan, ekonomski propasti’; *otjerati na prosjački štap koga* – *jmdn an den Bettelstab bringen* ‘prouzročiti čiji financijski krah’;

djevojka za sve – Mädchen für alles ‘osoba koja obavlja najrazličitije beznačajne poslove, osoba koja mora biti svima na usluzi, trčkaralo’)

3. frazeme nacionalnoga karaktera koji sadržavaju germanizam koji je prethodno adaptiran u hrvatskome jeziku, naše su unutarjezične tvorenice i dokazuju uklopljenost germanizma u hrvatski jezični sustav (npr.: *lud sto gradi* ‘neuračunljiv, neubrojiv, sasvim lud’; *bladan ko špricer* ‘hladnokrvan, nesklon uzbuđivanju’; *dobiti <frišku> figu* ‘ne dobiti ništa, ostati neispunjenih očekivanja’; *živjeti ko bik na gmajni* ‘dobro i bezbrižno živjeti, živjeti bez egzistencijalnih briga’; *ispasti iz grifa* ‘izgubiti spretnost za što’; *pun je kufer komu čega* ‘dosta je komu čega, dosadilo (dojadilo, dozlogrdilo) je komu što’; *prost ko šlapa* ‘nepristojan (prost, vulgaran) u izražavanju’; *imati kliker* ‘biti pametan (bistar), dobro (brzo) shvaćati’; *gutati knedle* ‘ne reagirati na stalne prigovore (predbacivanja), šutke primiti uvrede (prigovore)’; *smotan ko sajla* ‘vrlo zbunjen (rastresen, smušen)’; *imati žnjoru (žnoru)* ‘imati utjecajna poznanstva, rješavati probleme protekcijom’).

U procesu jezičnoga posuđivanja neki su frazemi izgubili vezu s motivacijskom bazom te su govornicima hrvatskoga jezika etimološki neprozirni. Takvi su frazemi npr. *imati putra na glavi*, *cakum-pakum*, *dati/davati korpu (košaricu)*, *djevojka (Katica) za sve*.

Imati putra na glavi

Iako je naoko nejasna motivacija frazema *imati putra na glavi*, frazem iste strukture i sastavnica osim u hrvatskome postoji u češkome i slovačkome jeziku (*mit maslo na hlavě*), u francuskome jeziku (*avoir du beurre sur la tête*), u njemačkome jeziku (*Butter auf dem Kopf haben*) i u slovenskome jeziku (*imeti maslo na glavi*). Istražujući etimologiju istovrijednoga slovenskog frazema Janez Keber iznosi pretpostavku da prisutnost toga frazema u slavenskim jezicima upućuje na kalkiranje prema austrijskome ili bavarskonjemačkome frazemu *Butter auf dem Kopf haben* sa značenjem ‘imeti slabo vest’. Njemački frazem ishodi iz poslovice *Wer den Butter auf dem Kopf hat, soll nicht in die Sonne gehen*. (doslovno *Tko ima putra na glavi, neka ne ide na sunce*.) Njezino bi značenje bilo ‘tko nema čistu savjest, neka šuti’, a objašnjava se pričom prema kojoj su u davnini seoske žene nosile na trg maslac zajedno s drugim stvarima u košari na glavi. Ako su se usput zapričale i stoga predugo hodale po suncu ili stajale na njemu, maslac bi se rastopio

i curio im po glavi. Maslac na glavi bio je pokazatelj njihove nepromišljenosti, nemarnosti i krivnje i tako dobio negativnu konotaciju, za razliku od slavenskih naroda (i nekih drugih), koji su maslacem mazali kosu u svečanim prilikama. U hrvatskome jeziku frazem je razvio značenje ‘osjećati se <djelomično> krivim za što, biti umiješan u što loše, ne biti posve nedužan u čemu, biti kompromitiran, sudjelovati u sumnjivim poslovima’. I sama sastavnica *putar* (njem. *Butter*) upućuje na to da je riječ o

frazemskoj poluprevedenici iako se u nekim hrvatskim govorima ona može zamijeniti i sastavnicom *maslo*, čime postaje frazemskom prevedenicom.

Cakum-pakum

Hrvatsku frazemsku polusloženicu *cakum-pakum* oblikom ni značenjem danas više ne možemo povezati s izvornim njemačkim frazemom *mit Sack und Pack [abziehen]* u značenju 'sa svim stvarima; sa svim što se ima, sa svom imovinom [otići, odseliti se]'. U njemačkome frazemu imeničke sastavnice odnose se na veće i manje spremnike od tkanine (tj. vreću i zavežljaj) u kojima se mogla prenijeti veća i manja, tj. sva pokretna imovina. U hrvatskome je jeziku frazem *cakum-pakum* isprva imao priložno značenje 'potpuno, u cjelini, ukupno, sve skupa, zajedno' (npr. *Zašto ne mogu voziti neki kineski auto koji će novi koštati nekih 4000 eura cakum-pakum, ali s nešto nižim sigurnosnim standardima.; Rivu bi za 200 kuna po glavi opralo 10 žena sa zavoda za nezaposlene cakum-pakum u tri ure vremena.; Ne znam tko su vaši favoriti za predsjednika, no kladio bih se da oni cakum-pakum svi skupa ne bi na izborima dobili ni 10 % glasova.*). Međutim, neprepoznavanje motivacijske baze omogućilo je razvijanje novoga pridjevnog značenja 'sređen, kakav treba biti, na mjestu; odličan, savršen', koje je prevladalo u mlađoj populaciji govornika hrvatskoga jezika (npr. *Danas mi je dijete slavilo rođendan. Lijepo sam joj rekla: „Neće ti ni jedna prijateljica proviriti u kuću dok soba ne bude sređena”. Ma nije joj trebalo ni pola sata, a soba je bila cakum-pakum.; Klijent je glavni i kad nije u pravu! Čistoća je pola zdravlja, a mi smo doktori za čistoću! Poslije nas je sve cakum-pakum!; Grešna sam jer sam hedonist, pa volim lijepe detalje tipa: dobar zalogaj, volim da mi je kuća cakum-pakum, pa mi nije teško raditi po kući.; Ja i suprug smo u braku 11 godina, i iako je većinu toga ostalo isto, ima stvari koje se rjeđe događaju..., npr. kad smo hodali ja sam bila sva uzbuđena prije nego smo se našli, oblačila sam se i preoblačila dva sata jer sam ga htjela zavesti na svakom spoju, pa je sve moralo biti ono – cakum-pakum.; Zar nije odlično kad nakon napornog radnog dana dođete kući, a sve oko vas je cakum-pakum!.*¹

Dati/davati korpku (korpicu, košaricu)

U poluprevedenome frazemu *dati/davati korpku komu* prema njemačkome *jmdm einen Korb geben* 'odbiti koga, ostaviti koga' zadržan je germanizam kao imenička sastavnica, ali ona može varirati s umanjenicom *korpica (dati korpicu komu)*, koja je motivirana germanizmom, čega u njemačkome izvorniku nema. Njemački izvori više su se pozabavili traženjem etimologije frazema *jmdm einen Korb geben*. Korpa ili košara kulturološki gledano jedan je od najizvornijih kućanskih predmeta koji je od davnina imao iznimno mjesto u svakodnevnome životu, u koji su polagane dragocjenosti, od novorođenčadi do uskrasnih jaja. U košarama su se donosili i svadbene darovi, što se čuva u francuskome izrazu *corbeille de mariage*. Također, košara se pojavljuje kao vrlo popularan rekvizit pri udvaranju u mnogim umjetničkim djelima (od priča i bajki do slika). Udvaraču je s

¹ Primjeri su preuzeti iz *Hrvatskoga mrežnoga korpusa (Croatian web corpus – hrWaC)* i s mrežnih stranica putem pretraživača Google.

obzirom na njegov status (poželjnost ili nepoželjnost) kroz prozor spuštana košara. Ako je udvarač bio nepoželjan, spuštenu mu je košara s labavim dnom, kroz koje bi on propao, na vlastitu sramotu i uz podsmijeh okupljene radoznale publike. Time je udvarač dobio jasnu poruku o odbijanju, a najgori oblik odbijanja bio je da udvarač ostane visjeti u obješenoj košari. Takvi srednjovjekovni običaji izgubili su se već do 17. stoljeća, a košara je od prijevoznoga sredstva postala simbol negativne odluke i odbijanja. S obzirom na neprozirnu etimologiju ovoga frazema u hrvatskome jeziku frazem *dati/davati košaricu komu* u značenju ‘odbiti/odbijati koga /na plesu itd./, ne prihvatiti/prihvaćati čiju ponudu (poziv)’ možemo smatrati frazemsom prevedenicom.

Djevojka (Katica) za sve

Imenički frazem *djevojka za sve*, kojim se opisuje ‘osoba koja obavlja najrazličitije beznačajne poslove, osoba koja mora biti svima na usluzi, trčkaralo’, doslovni je prijevod njemačkoga frazema *Mädchen für alles*. U njemačkome se jeziku razvio nastankom njemačkoga građanskog sloja i migracijom selo – grad, pri čemu je sve više mladih djevojaka dolazilo u grad, gdje su se zapošljavale kao sluškinje i često bile zadužene za brigu o cijelome kućanstvu. Pod utjecajem njemačkoga jezika i kod nas se isprva udomaćio frazem *djevojka za sve*, a poslije je imenička sastavnica *djevojka* zamijenjena imenom *Katica*, koje je bilo vrlo često u ruralnim krajevima sjeverozapadne Hrvatske. Iako je frazem u trenutku nastanka bio rodno obilježen, danas se upotrebljava za osobe obaju spolova i podrugljivoga je karaktera.

Ganc vurst

Frazem <*ganc*> *vurst je komu što* prema njemačkom <*ganz*> *Wurst sein* u značenju ‘potpuno’ svejedno je komu što’ motiviran je njemačkim nacionalnim kulinarskim specijalitetom – kobasicom. Iako su njezine preteče poznate još iz Homerove *Odiseje* (u kojoj se spominju životinjski želudci ispunjeni masnoćom i krvlju), smatrana je pravim germanskim izumom koji je vjerojatno i stariji od 11. stoljeća. Njezina je popularnost osvjedočena ne samo u raznovrsnim kulinarskim izvedbama nego i u mnogim poslovicama, frazemima i imenima. Kobasica je tijekom povijesti doživljavana kao obična i jednostavna namirnica koja se ne može mjeriti s plemenitim zaloggajima pečenke i čiji sastojci djeluju tako nejestivo da često odbijaju apetit. Stoga je prema jednome tumačenju, zbog naoko skrivenih sastojaka sumnjive kvalitete, potpuno svejedno ili nevažno što će se u nju staviti. Prema drugome tumačenju kobasica ima dva jednaka kraja („Sve ima jedan kraj, samo kobasica ima dva.”). Stoga je svejedno s kojega se kraja počinje rezati ili jesti.